

Na venkov přenesené pavilony z celonárodních výstav na konci 19. století

Šárka KOUKALOVÁ

ANOTACE: *Pro připomenutí 120 let od konání Národopisné výstavy československé byla zpracována studie zabývající se přenesenými pavilony z celonárodních výstav z 90. let 19. století do vilových lokalit v blízkosti Prahy (Černošice, Jevany, Senohraby). Části pavilonů si převezli na venkov také významní vlastenci – Josef Jan Frič do Ondřejova a Svatopluk Čech do Obříství. Článek se věnuje tomuto pozoruhodnému fenoménu ve středočeských venkovských lokalitách.*

V českém kulturním prostředí se větší zájem veřejnosti o tzv. lidovou architekturu začal objevovat ve srovnání s vyspělejšími zeměmi střední Evropy až poměrně pozdě, na počátku 80. let 19. století.¹ Lidové umění se tehdy stalo inspiračním zdrojem pro soudobou tvorbu architektů i tvůrců z jiných uměleckých oborů. Důležitou roli při popularizaci domácí lidové architektury sehrály především celonárodní výstavy, uskutečněné v Praze v 90. letech 19. století, které významnou měrou přispěly k utváření české moderní kultury. Samotným výstavám a jejich významu byla v mnohých odborných studiích věnována zasloužená pozornost, a to i v roce 2015, kdy jsme si připomněli 120. jubileum pořádání Národopisné výstavy československé.² Méně je již veřejnosti znám osud výstavních pavilonů, které byly přímo pro potřeby výstavy zbudovány na výstavišti v Holešovicích. A téměř vůbec není známo, a to ani mezi odborníky, že některé části pavilonů z Všeobecné jubilejní zemské výstavy a Národopisné výstavy československé byly převezeny na venkov do vznikajících vilových lokalit a upraveny na obydlí nebo postaveny při obytných staveních a usedlostech. Dosud se totiž jen občas objevily letmé zmínky tradované v rodinách a mezi pamětníky a zasvěcenci věnujícími se architektuře. Záměrem tohoto článku je podat základní údaje o pavilonech z výše uvedených výstav, jejichž části se podařilo v nedávné době identifikovat ve významných středočeských venkovských vilových lokalitách. Přiblížení tohoto pozoruhodného fenoménu tak může netradičním způsobem přispět k připomenutí kulatého výročí Národopisné výstavy československé.

Lidová architektura a národní styl

V poslední třetině 19. století představovala jednu z cest hledání nového uměleckého vyjádření vedle české novorenesance především inspirace lidovým vesnickým stavitelstvím. Průkopníkem v prosazování „vernakulárního revivalu“³ v moderním českém umění i architektuře

a jedním z ideologů národního stylu byl především Jan Koula. V umělecko-průmyslovém oboru byl považován za nejpřednějšího znalce lidové kultury.⁴ Jeho série typografických ornamentů, zpracovaných na základě československého ornamentu, se používaly u nás i v cizině a staly se podkladem i pro jiné obory užitého umění. Čeněk Zíbrt se zmiňuje o jeho všestranné činnosti i vlivu; podle Zíbrta bylo mnoho umělců, „...jejichž vzorem a měřítkem jsou práce Koulovy“.⁵

Pro potřeby výstavních expozic Koula vytvořil návrhy staveb nebo předmětů užitého umění. V souvislosti s Koulovými návrhy nábytku pro výstavu architektury a inženýrství se tehdy psalo o „národním slohu“ nebo o slohu „lidové renesančním“ (obr. 11).⁶ Podobný styl, čerpající z lidového tvarosloví, můžeme sledovat i u jiných umělců, kteří se podíleli na celonárodních výstavách.

Z článku *O praktickém použití lidového ornamentu českého* v rámci Národopisné výstavy československé se dozvídáme, že zde byly vytvořeny sbírky vzorů pro průmyslovou výrobu.⁷ Průmyslové oddělení na národopisné výstavě předvedlo „celou skupinu předmětů vytvořených v duchu našeho lidového uměleckého průmyslu“. Zíbrt dále zmiňuje, že v průmyslovém paláci, kde bylo vystaveno velké množství prodejních předmětů uměleckého průmyslu, stálo za pozornost jen několik kvalitních vystavovatelů, „kteří s předměty skutečně ‚národního rázu‘ se dostavili. Většina z nich jsou staří známí z velikolepé přehlídky české práce o výstavě jubilejní [...] několik truhlářů [...] s nábytkem řezbami, vykládkami a malováním po vzoru selského nábytku a též motivy z výšivek zdobeným...“. Na závěr článku shrnuje, „...co zdárného, dobrého, následování hodného a vývoje schopného se dosud stalo, že bylo vykonáno vlastně jen z iniciativy několika málo jednotlivců, umělců a pravých znalců našeho výtvarného umění lidového“.⁸

Vedle architekta Kouly na výstavách i po jejich skončení nejvíce zapůsobila především tvorba Dušana Jurkoviče.

K inspiraci domácí lidovou architekturou se po roce 1900 připojili i další architekti v čele s Janem Kotěrou. I přes snahu modernistů o vytvoření originálního národního slohu vznikla v českých zemích jen varianta vernakulární architektury, která pod vlivem hnutí Arts and Crafts tehdy vzkvétala v celé Evropě. Moderní architekti se v prvním desetiletí 20. století přiklonili k bezozdobným formám a nositeli folklorní tradice se stávali ve většině příkladů méně významní architekti v nově vznikajících vilových čtvrtích mnoha českých měst a obcí.⁹

Obsah pojmu „národního slohu“, jak o něm psal Zíbrt, se postupem času posouval, či dokonce proměňoval. Tento významový posun byl dán jednak změnou politického zřízení (zánik

■ Poznámky

1 Jindřich Vybíral, *Česká architektura na prahu moderní doby: devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 247.

2 Národopisnou výstavu československou připomněla v říjnu roku 2015 mimo jiné také konference *Odkaz Národopisné výstavy Československé 1895 v oblasti etnografie, muzejnictví a památkové péče* v Národním technickém muzeu v Praze, z jejíchž příspěvků se v současné době připravuje monotematické číslo muzejního časopisu – viz *Prameny a studie* č. 56.

3 Opětovné oživení prostého lidového, respektive tradičního stavitelství. Tento pojem, používaný v anglosaské odborné literatuře, je přejímán také českými historiky umění a architektury.

4 Čeněk Zíbrt, Prof. Jan Koula, *Světlozr XXIX*, 1895, s. 562–563.

5 Ibidem, s. 563.

6 Jídelna v slohu národním dle návrhu prof. J. Kouly, *Světlozr XXXII*, 1898, s. 595–596.

7 Čeněk Zíbrt, O praktickém použití lidového ornamentu českého, in: Idem, *Český lid*, Praha 1896, s. 41–42.

8 Ibidem, s. 45.

9 Jindřich Vybíral, *Lidové et/versus moderní v české architektuře po roce 1900*, *Dějiny a současnost XX*, 1998, č. 2, s. 27–31.

monarchie, vznik ČSR), jednak rozmachem moderní architektury.

Při snaze o podrobnější charakteristiku „národního slohu“ nutně vyvstává i příznačné propojení s dobovým pojetím vlastenectví.

K dosti komplikované problematice národního stylu, chápaného v době konání výstav výlučně jako estetická motivace vycházející z lidového uměleckého řemesla, se patří zmínit, že teprve po vzniku nového státu navázali na Koulou ideologii nacionální romantiky historici umění (Wirth, Štech a jejich následovníci). Tito autoři do reprezentace mladé demokracie promítli problémy a tužby z dřívější doby. Pojem „národní styl“ s jednoznačným sociálním a politickým obsahem je tedy možné považovat až za pozdější konstrukt dějepisu umění.¹⁰

Vernakulární architektura 19. století dlouho patřila k okrajovým tématům historiků umění a byla spíše předávána etnografům. O jejím rovnocenném postavení s historizujícími slohy ale není pochyb a podle Jindřicha Vybírala je navázání na tradici lidového stavitelství možné považovat za jednu z významných a důležitých kapitol v dějinách moderní české architektury.¹¹

Pavilony lidové architektury v Královské oboře

Tradice průmyslových výstav u nás sahá až do konce 18. století. Už roku 1791 se v Praze konala výstava, uspořádaná v Klementinu při korunovaci císaře Leopolda II. na českého krále, která byla vůbec první průmyslovou výstavou na evropské pevnině. Předcházela jí pouze průmyslová výstava v Londýně v letech 1756–1757, která se ale nedočkala zvláštního ohlasu. Po úspěchu výstavy v Čechách následovala Francie v roce 1798 a pak další akce ve Francii i jiných zemích (například první všeobecná německá výstava se konala v Mohuči v roce 1842). Anglie získala prvenství také v pořádání velké mezinárodní výstavy průmyslu a kultury v roce 1851, kdy byl k jejímu účelu v Londýně zbudován proslulý Křišťálový palác.¹²

V Čechách se před slavnou zemskou jubilejní výstavou v roce 1891 konalo hned několik hospodářských výstav. První zemská hospodářská výstava se u nás konala na počátku 30. let 19. století. V roce 1856 se poprvé pořádala hospodářská výstava v Královské oboře, kde pak od poloviny 70. let probíhaly tyto výstavy každoročně a v roce 1883 vyvrcholily druhou zemskou hospodářskou výstavou, do té doby nejrozsáhlejší v Čechách. Vedle těchto výstav se pořádaly četné krajinské, tedy regionální výstavy, převahou rovněž hospodářské. Krom toho probíhaly také specializované výstavy různých odvětví.

V českém výstavnictví měla největší význam Všeobecná zemská výstava v Praze v roce 1891, pořádaná na oslavu stoletého jubilea

první průmyslové výstavy. Původně se předpokládala účast Čechů i Němců, ale v době příprav prací se prohloubily národnostní neshody, které vyústily ve vystoupení Němců ze všech výstavních výborů, přičemž účast odmítli i němečtí podnikatelé. Čeští organizátoři proto vyvíjeli ještě větší úsilí, aby se přípravy stihly do stanoveného termínu, a to tím spíš, že se proti původnímu plánu výstava nakonec prezentovala jako ryze česká národní akce, demonstrující kulturní a hospodářskou vyspělost a svébytnost českého národa. Správu výstavy vykonával generální komitét, sestávající ze zástupců Zemědělské rady, obchodních a živnostenských komor, veškerých odborných korporací a jednotlivých průmyslových odvětví. Výstava, konaná od poloviny května do poloviny října, se stala významnou společenskou, kulturní a hospodářskou událostí a setkala se s velkým nadšením a mimořádně vysokou návštěvností. Denně na ni přišlo až 15 000 návštěvníků, přičemž k tomuto účelu mířily do Prahy zvláštní výstavní vlaky.¹³

Výstava se stala ucelenou přehlídkou stavu a vývoje soudobého pražského urbanismu a architektury. Areál v přední části Královské obory o rozloze třiceti šesti hektarů byl ve své době největším urbanistickým a architektonickým dílem v Praze s více než sto padesáti pavilony.¹⁴ Urbanistická koncepce, projektovaná architektem Antonínem Wiehlem a Bedřichem Münzbergerem, rozdělovala areál na přední část s geometrickou kompozicí hlavních výstavních budov a zadní část s volně seskupenými soukromými pavilony. Vedle četných projevů historizující architektury s využitím stavebních konstrukcí z litiny, železa a skla velkou pozornost poutaly také dřevěné stavby. Většina těchto pavilonů v zadní „šlechtické čtvrti“ byla navržena v pitoreskní stylizované architektuře folklorního romantismu. Na výstavě ale bylo také zastoupeno několik staveb, které představovaly přesnou rekonstrukci stavebních typů lidové architektury – především Česká chalupa od architektů Jana Kouly a Antonína Wiehla.¹⁵

Z jiných četných oddílů na výstavě zasluhovala pozornost například mezinárodní prezentace vynálezů a patentů, kde vystavoval také Josef Jan Frič (viz níže část o Jevanech).¹⁶

Po ukončení výstavy se konaly přípravy k prodeji výstavních pavilonů. V roce 1892 bylo zbylých osm výstavních budov odevzdáno zemskému výboru do vlastnictví země a dodnes tvoří z podstatné části základ areálu pražského výstaviště. Ostatní pavilony byly prodány, jak potvrzuje úryvek z dopisu výkonného výboru v roce 1892, který „učinil již a dosud činí vše, co by vésti mohlo k brzkému prodeji těchto budov a nabídl je na mnohá místa v Čechách i v cizině, nechtěje před ukončením těchto jed-

nání již zavedených prodej budov veřejně vypsati“.¹⁷

Nebývalý úspěch jubilejní výstavy uspilil přípravy Národopisné výstavy československé, která byla plánována už na rok 1893 – nakonec se ale vše stihlo připravit až k roku 1895. Výstavě předcházela čilý zájem o lidovou kulturu v Čechách i na Moravě v 70., 80. i 90. letech 19. století, s mnoha dílčími výstavami místními, okresními i obvodními. Celkem bylo uspořádáno 175 krajinských národopisných výstavek (v Čechách 118, na Moravě 54, ve Slezsku 2, ve Vídni 1). Aktivní zájem o národopisné výstavnictví byl v naší zemi tak originální a charakteristický, že podle dobového zpravodaje neměl u jiných národů obdoby.¹⁸ Vyvrcholením těchto snah byla Národopisná výstava československá, která se návštěvníkům otevřela dne 15. května a trvala do 23. října. Hlavním cílem bylo z výstavních předmětů zakoupit a zachránit co možná nejvíce národopisných památek a položit základ muzejním národopisným sbírkám ve všech krajích Čech, Moravy i Slezska. S výstavou tedy souviselo založení Národopisné společnosti československé a Národopisného muzea československého.

Hlavní pozornost návštěvníků se upírala na „výstavní dědinu“, pavilony lidových statků a chalup, navrhovaných většinou předními českými architekty (Jan Koula, Alois Čenský, Rudolf Kříženecký, Eduard Sochor, Jan Vejrych, Dušan Jurkovič). Výstavní vesnice sestávala z řady budov zřízených a zařízených podle skutečných staveb „československého lidu“ v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Podle tištěného dopisu Řemeslnicko-živnostenské besedy v Praze, adresovaného „Slavnému sněmu království Českému“ v prosinci roku

■ Poznámky

10 Jindřich Vybíral, Národ, identita a styl. Konstruování národní identity na příkladu české architektury 19. století, in: Vendula Hnídková (ed.), *Národní styl. Kultura a politika*, Praha 2013, s. 17–45; Jindřich Vybíral, Počátky české národní architektury, *ARS XXX*, 1997, s. 167–174.

11 Vybíral (pozn. 9), s. 31.

12 Adolf Bruncvík, Výstavy, *Světobzor XLI*, 1907, s. 1094–1095.

13 Ignát Hořica – Adolf Srp et al. *Jubilejní výstava zemská Království českého v Praze 1891*, s. 234.

14 Jiří Hruža, *Město Praha*, Praha 1989, s. 238.

15 Vybíral (pozn. 1), s. 247–248; Jindřich Vybíral, Vizitka národa, in: *Tři výstavy 1791–1891–1991*, Praha 1991, s. 6–11.

16 Josef Jan Frič, *O vzniku a rozvoji vlastního závodu*, Praha 1931, s. 17.

17 Národní archiv ČR, Zemský výbor, sig. XX-3/15, inv. č. 5388, karton 9217.

18 Bruncvík (pozn. 12), s. 1148.

1895, mnozí odborníci, zvláště také němečtí specializovaní pracovníci z Vídně a Berlína, považovali výstavní vesnici za výjimečný počin, něco, „...co až dosud nikde jinde pro vědu etnografickou vykonáno nebylo. Něčím přibližně podobným jest štokholmský Skänsen. Ale spisovatel švédský Thor Blanche, který přijel ze Štokholmu studovat Národopisnou výstavu českoslovanskou, prohlásil, že českoslovanská dědina daleko převyšuje štokholmský Skänsen, který se jí nijak vyrovnati nemůže. Jestliže tak jednomyslným svědectvím domácích i cizích odborníků je dokázáno, jakou velikou cenu a jaký veledůležitý význam má českoslovanská dědina pro vědu národopisnou, jest již tím samým dokázán její mimořádný význam pro duševní snahy našeho království českého a veškerého národa českoslovanského.“¹⁹

Po skončení výstavní výbor zakoupil valašskou osadu a vesnici opravil podle požadavků vlastníka, tedy zemského výboru, nejvyššího samosprávného úřadu Království českého. Opěvované vybrané výstavní pavilony z Jubilejní zemské výstavy a pavilony z Národopisné výstavy zůstaly v Královské oboře ještě v době konání Výstavy architektury a inženýrství v roce 1898, která se zaměřovala na prezentaci historických i současných staveb a dalších děl především technických oborů (motory a pomocné stroje, nové vynálezy, elektrotechnika, knihařství a další).²⁰ Výstavní dědina bezprostředně přiléhala k této nové výstavě, oddělena pouze oplocením. V době konání výstavy od dubna do října byla výstavní vesnice propůjčena Národopisné společnosti českoslovanské a Radě Národopisného muzea českoslovanského a využívána jako zvláštní sekce výstavy, určená též pro různé lidové slavnosti národopisného rázu.²¹

Kolem roku 1899 se však zachování výstavní dědiny stávalo nejistým vzhledem ke špatnému stavebně-technickému stavu. Velkou pohromou byla dřevomorka, která postihla několik pavilonů a kterou se nedařilo odstranit. Přes různá opatření se stav výstavní dědiny nelepšil, ohroženy byly i dřevěné výstavní exponáty v pavilonech. Ze zprávy komise zemského výboru o stavu výstavní dědiny z roku 1899 se dozvídáme, že tyto budovy jsou neudržitelné, protože pavilony byly původně stavěny jen na čas výstavy, navíc v inundačním terénu, a na jejich zhotovení byly použity materiály nedostatečné jakosti, „kterých by se k definitivním budovám upotřebiti nemohlo (zejména dříví v nepravé době káceného a nevyschlého, šindele řezaného mokrého, jakož i slabých slaměných došků k sobě nepřiléhajících atd.)... Mnohé budovy stojí buď na nízkých podezdívkách, neb na dřevěných již shnilých jehlách, a že v materiálu k násypům použitém nalézaly se organické hni-

jící látky, které vznik houby podporují...“.²² Komise proto došla k závěru, že obnovení by bylo možné pouze s velkými finančními náklady.

Národopisná společnost českoslovanská přesto nadále usilovala o zachování vesnice nebo její části. Na schůzích zaznívaly i názory, aby se zachovaly jen některé pavilony (kostelík, čičmanské gazdovství, turnovský statek) nebo aby se pavilony přenesly jinam, na místo chráněné proti vlhku. Ještě v roce 1900 Národopisná společnost českoslovanská oficiálně žádala Zemský výbor Království českého o obnovení pojištění výstavní vesnice proti ohni, které mělo být zrušeno v roce 1901, a o zvýšenou péči o její udržování. Na obhajobu jejího zachování v úvodu dopisu uvádí, že „po skončení Národopisné výstavy českoslovanské, zbyla drahocennou památkou na ni národopisná dědina českoslovanská, která došla takové známosti a takového uznání v cizině, že dle jejího vzoru i v cizích výstavách pořizovány podobné národopisné vesnice. Slavný sněm království Českého uznal cenu a důležitost tohoto nevšedního výstavního objektu [...] i povolil, aby vesnice ta byla i po výstavě zachována; od té doby považována jest českoslovanská vesnice za doplněk Národopisného muzea českoslovanského“.²³ Zemský výbor Království českého ale žádost zamítl s dodatkem, že „...spíše by se doporučovalo, pomýšleti na odstranění dotčených budov v době, kdy upotřebení materialu, z kterého jsou zbudovány, může se státi ještě jakýmsi užitekem. Zemský výbor byl by ochoten za tím účelem přenechat tento material společnosti národopisné k odstranění a upotřebení“.²⁴

V říjnu roku 1901 Zemský výbor žádal Národopisnou společnost českoslovanskou, aby co nejdříve přikročila k odstranění vesnice, „tak aby bourání do zimy bylo ukončeno“.²⁵ Národopisná společnost zařídila detailní prohlédnutí materiálu z vesnice a usnesla se, že v novinách otiskne výzvu, „že jsou na prodej jednotlivá stavení vesnice, hodící se výborně za letní restaurace v blízkém okolí Prahy – jako jest již bývalá rychta takovou restaurací na Pankráci“.²⁶ Na začátku listopadu roku 1901 se na schůzi Národopisné společnosti českoslovanské jednalo o prodeji vesnice a členové byli seznámeni s výsledkem výzvy v novinách. Přišly pouze dvě nabídky na odkoupení celé vesnice, a to od stavitele Josefa Sochora za 4 000 K a od Václava Hraběte, tesařského mistra, za 1 600 K. Jen jedna nabídka se týkala odkoupení jednoho stavení, a to spisovatelky Gabriely Preissové, která měla zájem o Jaroměřskou chalupu.²⁷ Vzhledem ke krátkému termínu odstranění celé vesnice bylo rozhodnuto prodat ji vcelku, a to staviteli Josefu Sochorovi za zvýšení částky na 5 000 K. Staviteli byly tedy v listopadu ro-

ku 1901 s definitivní platností prodány „veškeré materiálie stavební, obsažené ve stavbách na národopisné vesnici...“.²⁸ dále plot obklopující celé staveniště a stromy, s výjimkou dřevěného kostela se hřbitovem, dvou křížků a božích muk. Do konce února roku 1902 byl Josef Sochor povinen stavby zbořit a odstranit materiál i se základy. Stavitel též nabídl, že nahradí doškové dřevo kostela materiálem ze zbořených staveb a vypracuje rozpočet na přesun kostela, což posléze skutečně učinil. Pavilony z výstavní dědiny tedy skončily jako stavební a palivové dřevo, včetně dřevěného kostela, který se nakonec také nepodařilo zachránit. Přestože výstavní vesnici postihl nepříznivý osud, čímž byla promarněna snad největší příležitost k vybudování našeho prvního celostátního muzea v přírodě, několik dřevěných konstrukcí z částí výstavních pavilonů se přece jen do dnešních dob zachovalo. Jakým způsobem se dřevěné části pavilonů dostaly k některým vlastencům, není zatím známo. V případě výstavní dědiny z Národopisné výstavy českoslovanské je s největší pravděpodobností zakoupili nebo získali od stavitele Josefa Sochora a nechali je převést na venkov na svůj pozemek.

Černošice

Než se zaměříme na pavilon přenesený do Tichého údolí v Černošicích, nebude bez zajímavosti ohlédnout se za Jubilejní zemskou výstavou s vazbou na ves Horní Černošice a vznikající vilovou lokalitu.

Na výstavě se totiž nevystavovaly pouze pavilony, modely lidových staveb nebo předměty z vesnického života. Na umělecké výstavě v oddílu věnovaném architektuře byly veřejnosti představeny také plány významných staveb, kterými se naši přední architekti a stavitelé chtěli prezentovat. Mezi těmito osobnostmi nechyběl ani známý pražský stavitel a architekt

■ Poznámky

19 Národní archiv ČR (NA), Zemský výbor, karton 5182, sig. XIV – 2/3, inv. č. 4290.

20 Josef Kafka (red.), *Výstava architektury a inženýrství* (hlavní katalog a průvodce), Praha 1898.

21 NA, Zemský výbor, karton 5182.

22 NA, Zemský výbor, sig. XIV – 2/3, inv. č. 4290, karton 5181, dopis z 19. XII. 1899.

23 NA, Zemský výbor, sig. XIV – 2/3, inv. č. 4290, karton 5182.

24 Ibidem. Úryvek z dopisu z 8. března roku 1901.

25 Archiv Akademie věd ČR (AAV), Národopisná společnost českoslovanská (1893–1960), karton 17, dopis z 1. 10. 1901.

26 Ibidem, karton 17, dopis z 29. 10. 1901.

27 Ibidem, karton 17, dopis z 6. 11. 1901.

28 Ibidem, karton 16, dopis z 12. 11. 1901.

1

2

3

Obr. 1. Černošice, Reinwartova vila čp. 141, neznámá datace. Soukromá sbírka.

Obr. 2. Černošice, vila čp. 277, hlavní průčelí. Foto: Šárka Koukalová, 2005.

Obr. 3. Černošice, vila čp. 277, detail návrhu vily z roku 1908. Stavební archiv Městského úřadu Černošice.

Jan Vejrych (1856–1926), absolvent inženýrského stavitelství na pražské české technice, který se stal stavitelem na základě výnosu c. k. místodržitelství v listopadu roku 1893.²⁹ Od roku 1881 působil jako praktikant ve stavební kanceláři architekta Achilla Wolfa, stavební firmě, která projektovala a stavěla novorenesanční nájemní domy ve Vodičkově ulici v Praze (s čp. 23 a 25).³⁰ Ve druhé polovině 80. let 19. století zde v jednom z domů působil nakladatel Antonín Reinwart³¹ a v domě s čp. 23 měl od roku 1894 architektonickou kancelář i Jan Vejrych.³² Vejrych na výstavě vedle svých projektů vesměs monumentálních veřejných staveb (radnice v Kolíně, městské spořitelny v Praze, radnice v Jilemnici) představil také plán víkendové vily v Černošicích pro Antonína Reinwarta z listopadu roku 1890, tedy z období přípravných prací pro Jubilejní zemskou vý-

stavu.³³ Černošická vila se dostavovala v době konání výstavy od 15. 5. do 18. 10. 1891³⁴ (k dokončení stavby došlo dne 10. 10. 1891).³⁵ (Obr. 1).

Spojitosť stavebníka černošické vily se zemskou jubilejní výstavou není náhodná. Nakladatel Antonín Reinwart byl předsedou agitačního komitétu (ustanoveného obchodním spolkem „Merkur“ v Praze),³⁶ který měl za úkol „pečovat především o hojně obelání výstavy z celého království českého [...] a o její zdařilý průběh“.³⁷ Po národnostních třenicích, kdy Němci začali přípravné práce bojkotovat, bylo uskutečnění výstavy vážně ohroženo. Nejdůležitější roli v tomto období sehrál právě agitační komitét pro Čechy, který spolu se spolkem českých obchodních cestujících „probouzel ode města k městu dřímající dosud zájem pro výstavu, zejména mezi menším živnostenstvem“.³⁸

Vila jednoho z organizátorů Jubilejní zemské výstavy Antonína Reinwarta, která nebyla výstavním pavilonem, ale reálnou stavbou zasaženou do českého vesnického prostředí a stavěnou v době konání výstavy, se tak mohla více přiblížit české veřejnosti, toužící po vlastní národní svébytnosti. Měla se stát zhmotněním stavebníkovy národního vědomí a ukázkovým příkladem stavebního typu, který je možné následovat. Vystavení plánů právě dostavované černošické vily mohlo tedy podnítit některé návštěvníky výstavy ke zřízení letního rodinného domu právě v této lokalitě. Reinwartovy propagační a podnikatelské aktivity i přímá doporučení byly přitom zřejmě pro proměnu původně malé zemědělské obce Horní Černošice rozhodující.³⁹

Nakladatel a podnikatel Antonín Reinwart (1856–1929), později starosta obce Horní Černošice, byl významnou osobností pražského veřejného života. Vedle Jubilejní zemské výstavy se podílel také na organizování Národopisné výstavy československé.⁴⁰ Byl veřejně známý

nejen svými kulturními aktivitami, ale i působením v samosprávě jako obecní starší a městský radní za Nové Město na radnici hlavního města Prahy.⁴¹ Dodnes dochovaná Reinwartova vila čp. 141, později upravená pro celoroční obývání, situovaná ve vyvýšené poloze s výhlídkou do údolí Berounky, byla jednou z prvních černošických letních vil. Zčásti zděnou a roubenou patrovou stavbu, inspirovanou lidovým

■ Poznámky

29 Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 689.

30 Růžena Batková et al., *Umělecké památky Prahy: Nové Město*, Praha 1998, s. 416.

31 V pražských adresářích z roku 1891, 1896 a 1901 se k Antonínu Reinwartovi uvádí čp. 23, ale nápis o knihkupectví Antonína Reinwarta se podle Uměleckých památek Prahy váže k domu čp. 25.

32 Kancelář Jana Vejrycha je uváděna ve Vodičkově ulici čp. 23. Václav Lešer (red.), *Adressář Královského hlavního města Prahy a sousedních obcí*, Praha 1896, s. 651.

33 *Všeobecná zemská výstava v Praze 1891*, Praha 1891, s. 34, 35.

34 Ignát Hořica, *Vývoj myšlenky výstavní a její uskutečnění*, in: Hořica – Srp (pozn. 13), s. 86.

35 Adolf Srp, in: Hořica – Srp (pozn. 13), s. 232.

36 Josef Fořt, *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze k oslavě jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze* (hlavní katalog), Praha 1891, s. LVIII.

37 Josef Kafka, *Illustrovaný průvodce zemskou jubilejní výstavou. S průvodcem Prahou*, Praha 1891, s. 3.

38 Ibidem, s. 10.

39 Podrobněji viz Šárka Koukalová, *Moderní architektura Černošic* (diplomová práce), Katedra dějin umění a estetiky VŠUP, Praha 2008.

40 Josef Kafka, *Národopisná výstava československá v Praze 1895: hlavní katalog a průvodce*, Praha 1895, s. XVII, XIX.

41 Milena Křížová, *Významné osobnosti v dějinách města Černošic*, *Informační list*, 2006, č. 2, s. 26.

Obr. 4. Hospoda Na větrníku na Národopisné výstavě československé. Převzato z: Kafka (pozn. 40), s. 515.

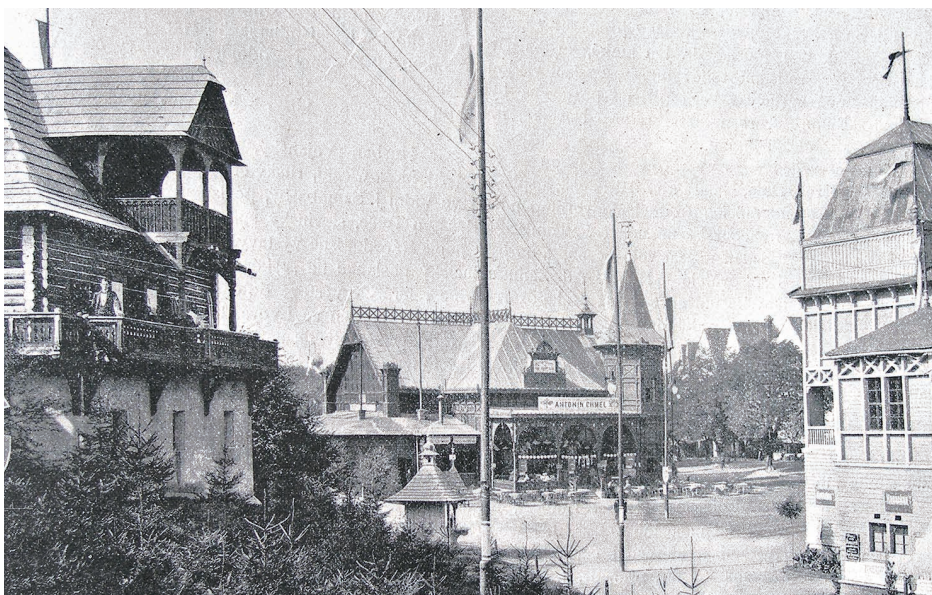
Obr. 5. Hospoda Na větrníku na Národopisné výstavě československé. Převzato z: Kafka (pozn. 40), s. 48.

Obr. 6. Hospoda Na větrníku na Národopisné výstavě československé. Převzato z: Kafka (pozn. 40), s. 51.

domem pojizerského typu, s loubím, předsazenou pavlačí a bedněnými lomenicemi s valbičkou ve všech třech průčelích, zvýrazňovala polygonální vížka s lucernou a makovicí. Pro společenská setkávání byla určena zvláštní místnost v patře – salon –, oddělený od ložnice a přízemních obytných prostor. Byl to tedy dům inspirovaný lidovou architekturou, ale s určitým komfortem přejatým již z městského prostředí.

Zatímco na Jubilejní zemské výstavě byly vystaveny plány černošické vily, na Národopisné výstavě československé stála reálná stavba, přenesená později do tehdejšího Tichého údolí v Horních Černošicích. V pramenech vztahujících se k Černošicím nebyly k tomuto přenesení pavilonu dohledány žádné informace. Dřevěná konstrukce stavby přenesená z Národopisné výstavy je ale s čp. 277 uvedena v seznamu významných černošických staveb, vypracovaném v roce 1978 akad. architektem Jaroslavem Fröhlichem (synem stavebníka tzv. Fröhlichovy vily a žákem architekta Jana Kotěry). Fröhlich u stavby uvádí „neznámý autor“, podle konstrukce a detailů je ale možné předpokládat, že se původně jednalo o hospodu Na větrníku, kterou projektoval významný pardubický architekt Boža Dvořák⁴³ (1864–1954), absolvent české techniky v Praze a vídeňské Akademie výtvarných umění (obr. 4).⁴⁴ Architekt vycházel ze slezské lidové architektury. Inspirací se mu staly krčmy s „křížovými světničkami“.⁴⁵ Pavilon napodoboval archaický způsob roubení, který se u nás již dlouhou dobu nepoužíval a přežíval spíše okrajově v izolovaných horských krajích.⁴⁶

V jednom z příspěvků v časopisu *Besedy lidu* se k národopisné výstavě uvádí, že z hospod „zvláště ta Na větrníku poskytuje zároveň pohled tak malebný, že možno o ní říci, že jest jedním z nejsličnějších objektů výstavních [...] Křídla větrníku sice za normálních poměrů stojí i při největším větru, ale zkuste to a spustíte proud ne větru na ně, ale proud piva – takhle dvacet půllitrů výborného lounského do sebe, a uvidíte, až vyjdete z útulných místností Větrníku, že se ta křídla budou točiti, ba budete se vsázeti, že se točí celý svět!“⁴⁷ Na národopisné výstavě hospoda stávala v blízkosti repliky zříceniny hradu Kokořina, zbudované Spolkem českých turistů v poměru 7 : 10 ke skutečnému hradu. O významu hospody Na větrníku pro celou národopisnou výstavu svědčí skutečnost,

4

5

6

že se v katalozích výstavy uvádí několik fotografií s pohledem na tuto stavbu. Nejpůsobivěji vynívá reklamní upoutávka s vyobrazením vesničanů v krojích, v jejichž pozadí je právě tato stavba (obr. 5, 6).⁴⁸

■ Poznámky

⁴² František Fröhlich, *Význačná stavebně architektonická díla města Černošic* (strojopis), Černošice, 15. 7. 1978, uloženo na Městském úřadu Černošice.

⁴³ František z Týna, *Průvodce Národopisnou výstavou československou s mnoha vyobrazeními*, Turnov 1895, s. 62.

⁴⁴ Vlček (pozn. 29), s. 151.

⁴⁵ Václav Mencl, *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980, s. 305.

⁴⁶ Jiří Škabrada, *Lidové stavby, architektura českého venkova*, Praha 1999.

⁴⁷ Aug. Eug. Mužik, *Národopisná výstava československá, Besedy lidu. Laciný prstonárodní obrázkový časopis III*, 1895, s. 214.

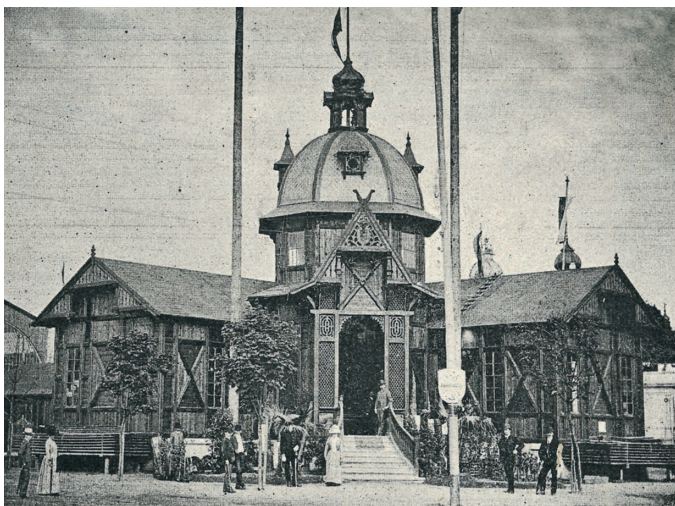
⁴⁸ Kafka (pozn. 41), s. 48, 50, 51, 515.

7

8

9

10

Obr. 7. Hrusice, vila čp. 72, hlavní průčelí. Foto: Patrik Libal, 2015.

Obr. 8. Senohraby, vila čp. 410, 411 (původně čp. 37), fotografie z doby kolem roku 1913. Soukromá sbírka.

Obr. 9. Pavilon hraběte Jaromíra Černína z Chudenic na Jubilejní zemské výstavě. Převzato z: Hořica – Srp (pozn. 13), s. 188.

Obr. 10. Pavilon firmy Hynek Gottwald na Jubilejní zemské výstavě. Převzato z: Hořica – Srp (pozn. 13), s. 67.

Po skončení výstavy se k pavilonu dochovaly jen kusé informace. Ze zpráv v roce 1896 o změně vlastníka vyplývá, že budova měla být dále využívána jako hospoda při výstavách a slavnostech. V dalším roce byly provedeny základní opravy.⁴⁹ Hospoda zůstala stát na pražském výstavišti ještě v době konání Výstavy architektury a inženýrství v roce 1898. Tehdy byl vlastníkem Měšťanský pivovar na Královských Vinohradech.⁵⁰ Zřejmě kolem roku 1902 byla stavba nebo její část prodána, rozebrána a dřevěná konstrukce přenesena do Černošic do Tichého údolí a v letech 1908–1910 přestavěna na letní domek podle plánu místního

stavitele Václava Majera. Stavebníkem vily byl Josef Hřebík, městský zvěrolékař ze Žižkova.⁵¹

Ve zděném domku bylo pro přenesenou konstrukci určeno patro, kam byla zakomponována roubená konstrukce z kuláčů s charakteristickými přesahy zhlaví trámů v nárožích včetně dvoupodlažní verandy v hlavním průčelí a bedněného štítu v úrovni střechy. Nynější podoba neodpovídá původním plánům (obr. 2 a 3). První přestavba se uskutečnila po požáru ve 20. letech 20. století, druhá v 60. letech 20. století. Nejpodstatnější změna se týkala odstranění předstupující konstrukce v hlavním průčelí. Dům i jeho poloha v sousedství vily čp. 278 s výzdobou v české novorenesanci, první celoročně obývané vily v Černošicích, navíc při hlavní komunikaci směřující na Karlštejn, vypovídají o silném vlasteneckém přesvědčení původních stavebníků.

Senohraby

Rekreační vilová lokalita se v Senohrabech a okolí začala vyvíjet od 80. let 19. století, podobně jako v dalších příměstských obcích (v Černošicích, Dobřichovicích aj.). Toto území bylo zřejmě jedinou vilovou lokalitou, kam byly

přeneseny konstrukce hned ze dvou částí pavilonů z Jubilejní zemské výstavy z roku 1891. Podle senohrabské kroniky místní rodák a podnikatel Antonín Šimek, majitel hotelu v Hrušově, zakoupil po ukončení výstavy dva pavilony, které nechal převézt právě do Hrušova.⁵² Konstrukce pak byly upraveny ve vily. Z kroniky se dozvídáme, že pro novostavbu vily čp. 72 v Hrušickém katastru byl použit bývalý lesnický pavilon z Jubilejní zemské výstavy. Při porovnání současného stavu vily s historickou fotografií pavilonu z výstavy je však zřejmé, že se tyto dvě stavby v žádném detailu neshodují. Je tedy možné, že se jednalo o jiný pavilon, kronikářem nepřesně označený, který zatím nebyl identifikován. Překážkou je, že se dosud nepodařilo

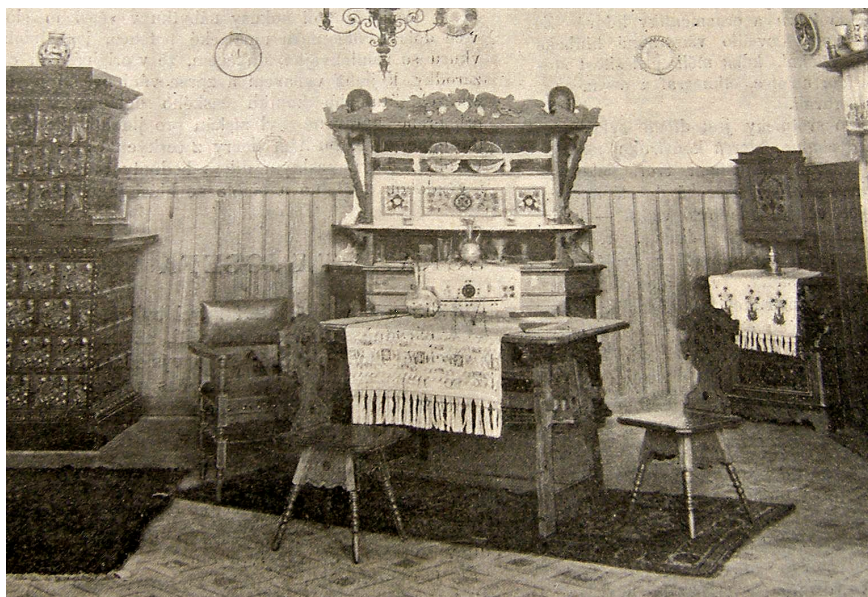
■ Poznámky

49 NA, sig. XIV-2/3, inv. č. 4290, karton 5181, dopis z 10. 9. 1897.

50 NA, sig. XIV-2/3, inv. č. 4290, karton 5181, dopis z 22. 1. 1898.

51 Městský úřad Černošice, stavební archiv, vila čp. 277.

52 Kronika Obce Senohraby, 1950, s. 153.

11

Obr. 11. *Návrh jídelny prof. Jana Kouly pro Výstavu architektury a inženýrství v roce 1898. Převzato z: Jídelna (pozn. 6), s. 595.*

Obr. 12. *Senohraby, vila Hynka Votočka, skříň v lidovém stylu. Foto: Šárka Koukalová, 2015.*

Obr. 13. *Senohraby, vila Hynka Votočka, komoda v lidovém stylu. Foto: Šárka Koukalová, 2015.*

dohledat původní plány vily, historické snímky ani další dokumenty.

Vilu charakterizuje hrázdná konstrukce a nárožní vížka s trojúhelným štítem a dlátkovou střechou (obr. 7). Stavba doznala v průběhu historie několika úprav. Zejména nedávná rekonstrukce se zateplením nepůsobí z památkářského hlediska optimálně.

Podle senohrabské kroniky byl druhou přenesenou stavbou z Jubilejní zemské výstavy pavilon hraběte Jaromíra Černína z Chudenic (obr. 9). Velkostatkářský pavilon, věnovaný výstavě hospodářské a lesnické, byl postaven podle plánů vrchního ředitele K. Jičínského a proveden architektem Brunarem.⁵³ Podle údajů v kronice byl tento pavilon přeměněn ve vilu čp. 37 v katastru Senohrab (obr. 8), kterou zřejmě vystavěl a následně i obýval zmíněný Antonín Šimek. Stavebního podnikatele na Smíchově Antonína Šimka (pokud se jedná o stejnou osobu) známe z dobřichovické vilové lokality, kde se stal v roce 1901 majitelem vily čp. 122.⁵⁴

U senohrabské vily se dochovaly historické snímky z doby kolem roku 1900 a při jejich porovnání s fotografií výstavního pavilonu byla zjištěna určitá podoba obou staveb, především v dominantní kopuli s věžičkami (obr. 9). Kronikář se ale zmýlil i v tomto určení. Větší shoda je patrná s pavilonem firmy Hynka Gottwalda,⁵⁵

kteřý byl umístěn při výstavní budově zahradnictví od architekta Antonína Wiehla (obr. 10). Tento pavilon projektoval městský stavitel Ferdinand Víšek (1851–1893), který navrhoval pro výstavu také Hospodářský pavilon a jako stavitel se podílel na výstavbě samotného průmyslového paláce.⁵⁷ Pavilon Hynka Gottwalda zahrnovala osmihranná kopule s lucernou krytou cibulovou střechou s vysokou hrotnicí. Kolem této centrální dominanty byly v rozích pavilonu seskupeny čtyři malé vížky.

Je možné se domnívat, že do Senohrab byla přenesena buď jen menší část Gottwaldova pavilonu, tedy konstrukce s kopulí a věžičkami, a zakomponována do zděné novostavby vily (čp. 37, dnes čp. 410, 411), nebo větší část, která byla později před rokem 1898 přestavěna. Bohužel i zde chybí původní plány a další podklady. Do dnešní doby se však bohužel nedochovala kopule ani věžičky – byly odstraněny při přestavbě ve druhé polovině 20. století.

Senohraby se ale mohou pochlubit jinými dochovanými památkami, vzniklými s největší pravděpodobností ve vztahu k Národopisné výstavě československé. Ve dvou rodinách se totiž traduje, že z ní pocházel nábytek pořízený pro novostavby letních vil.⁵⁸ Konkrétní okolnosti pořízení souborů nábytku nejsou dosud zcela přesně známy, a proto nelze vyloučit, že mohl vzniknout z návrhů pro národopisnou výstavu, nebo také dodatečně. Tedy že se lidové motivy z národopisné výstavy mohly použít pro výrobu nábytku v určitých uměleckořemeslných dílnách. Výše zmíněné nábytkové soubory byly zcela jistě vyráběny sériově, pravděpodobně v jedné nábytkářské firmě. Určit provenienci a autorství předmětného nábytku není snadné a vyžaduje mnohem důkladnější bádání, a to především v pozůstalostech architekta Jana

12

13

■ Poznámky

⁵³ Hořica – Srp (pozn. 13), s. 187, 188.

⁵⁴ Šárka Koukalová (ed.), *Letní rezidence Pražanů. Dobřichovice a vilová architektura 19. a 20. století*, Praha 2014.

⁵⁵ Hořica – Srp (pozn. 13), s. 67.

⁵⁶ Ibidem, s. 136–137.

⁵⁷ Vlček (pozn. 16), s. 695.

⁵⁸ Na žádost majitelů nejsou uváděna čísla popisná.

14

15

16

Obr. 14. Senohraby, vila Hynka Votočka, židle v lidovém stylu. Foto: Šárka Koukalová, 2015.

Obr. 15. Senohraby, vila v horní kolonii z doby kolem roku 1895, nábytek v lidovém stylu. Foto: Patrik Líbal, 2015.

Obr. 16. Senohraby, vila v horní kolonii z doby kolem roku 1895, detail židle. Foto: Patrik Líbal, 2015.

Kouly a dalších osobností spjatých s danými výstavami.

V senohrabské vile ve stylu české novorenesance, kterou si kolem roku 1898 nechal postavit továrník a obchodník Hynek Votoček⁵⁹ (1839–1911),⁶⁰ se dochovaly dva soubory nábytku, zřejmě pro jídelnu (obývací pokoj) a ložnici: dvě skříně, stůl, židle, komoda, čtyři postele a další kusy. Podle potomků původního majitele zde byl pořízen „levný“, ale kvalitní nábytek, který byl pravděpodobně zakoupen z ukončené Národopisné výstavy československé. Jistou roli pro pořízení nábytku v duchu lidové tradice sehrálo nejen vlastenecké přesvědčení stavebníka, ale i venkovské prostředí Senohrab.

Skříně strohých forem jsou dvoukřídle nebo jednokřídle, rámové s výplněmi, v členění se uplatňují profilované lišty a na pohledových plochách stylizovaný florální motiv (rytý a kolorovaný) (obr. 12). Okosené nároží obíhá lineární dekor s modrými květy, v polích dveří je motiv rozety. Ve výzdobě jednokřídle skříně se uplatňuje ozdobné kování (panty dveří a klíčové štítky, dekorativní křídlo pantu s motivy volut a stylizovaných úponků). Korpus skříně spočívá na soklu se spodním vykrúžovaným okrajem a na čtveřici stlačených soustružených noh.

U komody se rytý malovaný dekor uplatňuje pouze ve vpadlých polích na čelech zásuvek. Zčásti se dochovaly i původní dřevěné soustružené úchytky (obr. 13). Stůl, mořený v tmavohnědém odstínu, je strohé konstrukce, se soustruženými nohami spojenými lubem s vykrúžovaným spodním okrajem. Nohy jsou v nadzemí spojené trnoží tvaru písmene H. Stolová deska je po obvodu jednoduše profilovaná oblounem.

Židle selského typu má ploché vykrúžované prkenné opěradlo a soustružené nohy spojené lubem. Na přední straně opěradla je proveden rytý dekor s kolorováním v barvě modré, zelené, červené a žluté nebo okrové (obr. 14).

Také jiná senohrabská vila z doby kolem roku 1895, situovaná v horní kolonii vilové lokality, dodnes uchovává podobné kusy nábytku jako Votočkova vila (stůl, tři židle, postel, noční stolek a další) (obr. 15, 16). V interiéru se stále používá původní postel, jejíž čelo je zakončeno štítem s novorenesančním tvaroslovím s naznačenými postranními volutami, soustruženými čučky a stlačeným trojúhelným frontonem. Postel vodorovně člení profilované římsy.⁶¹

Také při průzkumech architektury ve vilové lokalitě Dobřichovice byly v jedné z vil, postavených v polovině 80. let 19. století a zřejmě vybavovaných postupně, objeveny v podstatě konstrukčně i výtvarně shodné kusy nábytku (skříně, postele).⁶² Podle charakteru použitého dekoru lze předpokládat stejnou předlohu a dílnu.

Jevany

Také v Jevanech, proslulé vilové lokalitě Pražanů, u usedlosti čp. 39, západně od obytné budovy, stojí dřevěná stavbička, jejíž základ pochází z Národopisné výstavy československé. Jde o „výměnek“ s dřevěnou konstrukcí a prkenným obložením na vysoké kamenné podezdívce, s pavláčkou, s dekorativně pojatými podstávkami, bohatě členěnou lomenicí a vyřezávanými prvky a detaily. Sedlovou střechu kryjí šindele. Jednoprostorovou místnost uzavírá trámový záklopový strop (obr. 18).

Z historie je známo, že si jevanskou usedlost zakoupil v roce 1901 významný architekt Josef Fanta, k jehož přátelům patřil také známý vědec Josef Jan Frič (1861–1945), pro něhož Fanta navrhoval na počátku 20. století hvězdárnu na nedalekém vrchu Žalov v Ondřejově. Z kulturněhistorických souvislostí má velký vý-

■ Poznámky

⁵⁹ Stavební archiv Obecního úřadu Senohraby.

⁶⁰ K tomuto významnému podnikateli druhé poloviny 19. století v Čechách nebyly zatím zjišťovány žádné informace kromě údajů tradovaných v rodině. Například základní životní data mohla být ověřena pouze z Votočkova umělecky pozoruhodného náhrobku (hrob č. 9, část V., odd. 20, Olšanské hřbitovy).

⁶¹ Ve Votočkově vile jsou postele také zachovány, dnes se již nepoužívají.

⁶² Šárka Koukalová – Eva Novotná, *Dobřichovice, Všenory: Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století*, Praha 2006–2007. Nepublikovaný rukopis, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech.

Obr. 17. Jan Vejrych, návrh statku z okolí Turnova pro Národopisnou společnost českoslovanskou, 1895 (sbírkový archiv Etnografického oddělení Národního muzea v Praze).

Obr. 18. Jevany, usedlost čp. 39, „výměnek“. Foto: Šárka Koukalová, 2009.

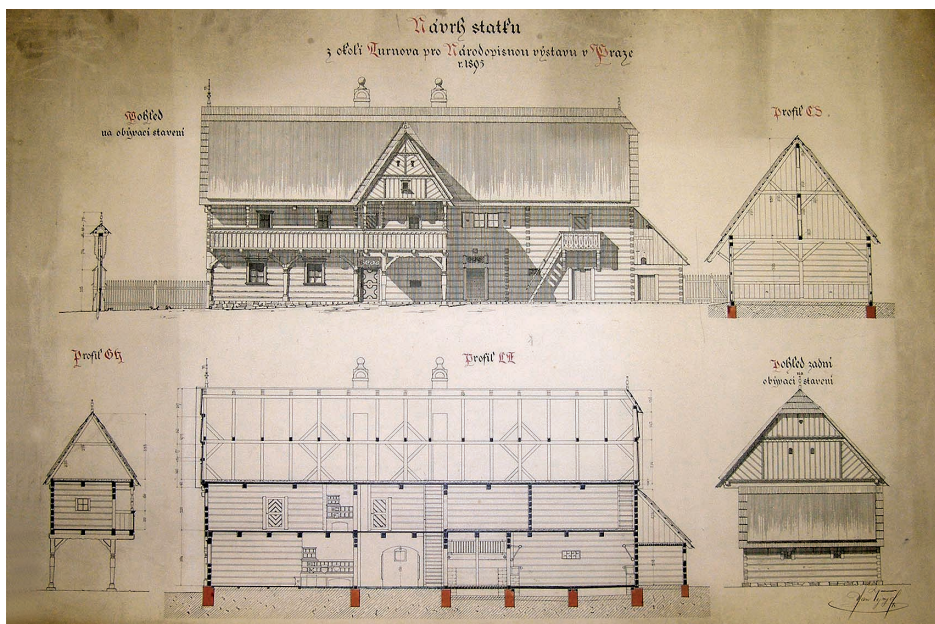
znam skutečnost, že Frič předal v roce 1928 hvězdárnu státu a zřejmě tehdy také věnoval rodině architekta Fanty do areálu jevanského sídla tuto hodnotnou dřevěnou stavbičku („výměnek“) s konstrukcí a detaily přenesenými z Národopisné výstavy českoslovanské.⁶³

Je možné se domnívat, že J. J. Frič zakoupil po skončení výstavy rozebranou část výstavní stavby a převezl ji do Ondřejova, kde ji nechal sestavit na svém pozemku, zakoupeném v roce 1898. Podrobnosti nejsou známy, ale muselo se tak stát kolem roku 1901, kdy začal upravovat „Mandinu hůru“ v Ondřejově.⁶⁴ Časově odpovídá, že ve stejném období, kdy Frič koupil pozemek a začal základní práce s úpravou terénu v Ondřejově, byla právě odstraňována „výstavní dědina“ v Královské oboře. Proč si vlastenec Josef Jan Frič opatřil výstavní pavilon z Národopisné výstavy českoslovanské, pochopíme z jeho vlastních slov, zaznamenaných v roce 1901 ve spojitosti se záměrem vybudovat hvězdárnu na vrchu Manda: „...vše co tu podnikám, činím z ryzí lásky k národu svému, jemuž odkazují vše, co se mi snad provéstí podaří.“⁶⁵

O výměnku v Ondřejově, o jeho umístění a podobě nebyly zatím dohledány žádné údaje. Po rozebrání po výstavě a dvojím opětovném vystavení v Ondřejově a Jevanech se prováděly určité opravy a doplňky, které nejsou zcela známy. Jen víme, že v průběhu udržovacích prací v Jevanech došlo k nahrazení doškové krytiny šindelem a dílčí opravě jednotlivých dřevěných prvků.⁶⁶

Na základě porovnání současného stavu s původními plány a dokumenty z výstavy byla konstrukce „výměnku“ zřejmě součástí turnovského (pojizerského) statku, který navrhoval Jan Vejrych (obr. 17). V dobových údajích se uvádí, že statek projektoval na základě svých pečlivých studií pojizerských staveb v Příšovicích, Přepelích a v Dolánkách u Turnova.⁶⁷

Rok po ukončení národopisné výstavy, tedy již v roce 1896, zemský výbor při komisionální prohlídce stavu výstavních budov zaznamenal poškození jednotlivých budov. K turnovskému statku uvedl: „Půda sýpky jest nepřístupná, tak že není možno o stavu krytiny se přesvědčit. Ve zdi mezi kuchyní a světnicí jest trhlinka procházející skrze celou zeď. Došková krytina jest dosti zachovalá, ale šindelem kryté části střechy jsou chatrné. Z výše uvedeného jest patrné, že střechy jsou promokavé, které u proza-

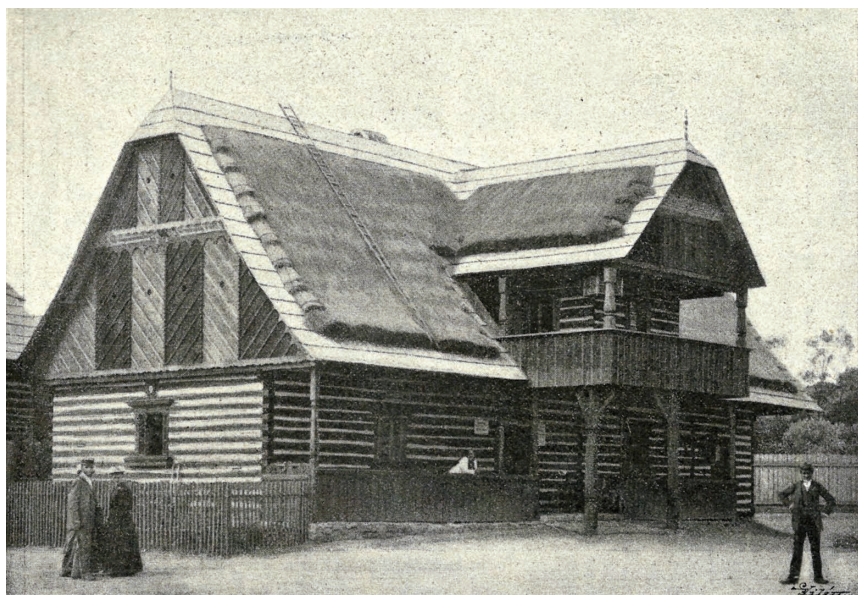

timních na dobu výstavy zřízených budov úplně stačily.“ V dopisu se dále uvádí, že by výměna střešních krytin pavilonů vyžadovala velké finanční náklady. „Na takovou rekonstrukci nestačí roční dotace slavným sněmem na udržování povolená, z této lze udržovat budovy pouze asi v takovém stavu, v jakém se nyní nalézají a nelze tudíž vzít zodpovědnost za škodu způsobenou na vnitřním zařízení zatékáním, jež se za těchto okolností jeví nezbytným. Rozumí se samo sebou, že následkem zatékání podléhají budou tyto budovy i rychleji zkáze.“⁶⁸ Z roku 1899 je zaznamenána zpráva o dřevomorce také v turnovském statku, kde byly uloženy předměty náležející Národopisnému muzeu českoslovanskému. Vzhledem k uzavření této budovy i statku východních Čech z výše uvedené příčiny, bez pravidelného větrání, „podporuje se v nich vznik a šíření se houby.“⁶⁹

Je tedy zřejmé, že pojizerský statek nemohl být zachráněn celý. Patrně z toho důvodu si Frič zakoupil jen část konstrukce, kterou upravil ve „výměnek“. Jestli mu při tom pomáhal architekt Fanta, není známo. Ale tato okolnost se

■ Poznámky

- ⁶³ Obecní úřad Jevany, stavební archiv, dům čp. 39.
- ⁶⁴ Státní okresní archiv Praha-východ, fond Ondřejov, far-ní kronika, s. 103.
- ⁶⁵ Ibidem, s. 103.
- ⁶⁶ Dle sdělení Václava Šebka, předchozího majitele usedlosti čp. 39.
- ⁶⁷ Čeněk Zíbrt, Národopisná výstava českoslovanská, in: Idem, *Český Lid*, Praha 1896, s. 289–320.
- ⁶⁸ NA, Zemský výbor, sig. XIV-2/3, inv. č. 4290, karton 5181.
- ⁶⁹ Ibidem (zpráva zemského výboru z roku 1899).

19

Obr. 19. Jaroměřská chalupa na Národopisné výstavě československé. Převzato z: Zíbrt (pozn. 67), s. 313.

Obr. 20. Obříství, roubená světnička domu Svatopluka Čecha čp. 83. Foto: Martina Karásková, 2015.

20

jeví jako velmi pravděpodobná, protože architekt Fanta zde někdy v těchto letech začal pro Friče navrhovat budovy hvězdárny.

Josef Jan Frič i Josef Fanta (včetně architekta turnovského statku Jana Vejrycha) se na vzniku předmětné výstavy významně podíleli. Josef Fanta dokonce získal za organizování celé akce a návrhy interiérů pavilonů čestné ocenění. Později v roce 1908 také upravoval objekt Průmyslového paláce na výstavišti pro výstavu Obchodní a živnostenské komory.⁷⁰

Vzhledem k dlouhodobé spolupráci a velkému přátelství obou osobností, které spojovala právě účast na Národopisné výstavě československé, je pochopitelné předání výměnku jako srdečného a památného daru.

Architekt Josef Fanta v Jevanech pobýval v letních měsících až do roku 1954, kdy zde zemřel. Fantův citlivý přístup k úpravě jevanského domu nebyval samozřejmostí. Stavba letního domu (případně „výměnku“) tak má hodnotu i z hlediska dějin ochrany památek. Následní majitelé odkaz architekta Fanty zcela respektovali. Vzhledem k jejich příkladné péči se objekty dochovaly v původním stavu, s minimálními úpravami.

„Výměnek“ tedy patří mezi několik málo vzácně dochovaných stavebních exponátů výstavní vesnice z Národopisné výstavy československé. Přestože snahy o jeho památkovou ochranu vyvstaly již dříve, teprve v lednu roku 2015 bylo Fantovo letní sídlo se stavbou „vý-

měnku“ navrženo na prohlášení kulturní památkou. Doufáme, že se stane prvním chráněným letním areálem v Jevanech.

Obříství

Nejznámější a nejlépe dochovanou stavbou přenesenou z Národopisné výstavy československé je roubená světnička při zděném domku čp. 83 v Obříství na Mělnicku. Světnička bývala součástí Jaroměřské chalupy na výstavní dědině. Navrhl ji architekt a profesor na Uměleckoprůmyslové škole v Praze Josef Podhajský,⁷¹ stavbu provedl A. Kubeš⁷² (obr. 19). Josef Podhajský (1858–1912) byl absolventem Akademie výtvarných umění ve Vídni, kde získal stříbrnou medaili. Poté vykonával studijní cesty po Německu, Holandsku, Belgii a Dánsku. Na Národopisné výstavě československé navrhoval vedle chalupy z okolí Jaroměře v okrese Hradec Králové také budovu pro moderní průmysl a opavský statek.⁷³ Jako vzor si architekt zvolil chalupy v Heřmanicích, v Jasenné a v Hoříněvsi. Výstavní budova byla charakteristická roubenou podkrovní světničkou, postavenou na dvou dřevěných sloupech, s ozdobnou pavlákou a dvouetážovou lomenicí.⁷⁴ V katalogu z výstavy se uvádí, že Jaroměřská chalupa ve výstavní dědině „...poskytuje zvenčí velmi hezký pohled svou úměrností a zdobností, lišíc se tím prospěšně od celé řady jiných stavení, na nichž nebylo viděti podobné úpravnosti“.⁷⁵

V roce 1901, kdy byla tiskem vysána výzva o prodeji pavilonů z výstavní dědiny, se jako jediná Národopisné společnosti československé ozvala spisovatelka Gabriela Preissová se svým zájmem o Jaroměřskou chalupu. Víme, že se přátelila s Františkem Adolfem Schubertem, prvním ředitelem Národního divadla v Pra-

ze, který byl původcem myšlenky uspořádání Národopisné výstavy československé a posléze také velkým bojovníkem za zachování výstavní dědiny. Zřejmě v souvislosti s tímto kontaktem se Gabriela Preissová rozhodla Jaroměřskou chalupu zakoupit a upravit ve svůj letní dům. Od záměru ale z neznámých příčin ustoupila a kolem roku 1903 si nechala postavit novostavbu letní kamenné vily čp. 44 na břehu rybníka v Jevanech od architekta Josefa Fanty.⁷⁶

Jaroměřská chalupa ale na výstavě zaujala také známého českého básníka a spisovatele Svatopluka Čecha (1846–1908), který nakonec zakoupil pouze roubenou půdní světničku, přestěhoval ji v roce 1902 do klidného vesnického prostředí v Obříství a nejspíše na jaře roku 1903 přistavěl ke staršímu zděnému domu, jež vlastnil od roku 1895 (obr. 20).⁷⁷ Rozebraný stavební materiál po převezení nejprve nechal uskladnit v dolní kuchyni stavení (trámce, sloupce, tři okna, dveře, malovaný štít s nápisem a šindele a další části). Stavbu koupil bez

■ Poznámky

⁷⁰ Vlček (pozn. 29), s. 163.

⁷¹ Zíbrt (pozn. 67), s. 320.

⁷² Karel L. Klusáček et al., Národopisná výstava československá v roce 1895, Praha 1895, s. 129. Dostupný z: <http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/html/kniha/vyhledano> 11. 12. 2015.

⁷³ Vlček (pozn. 29), s. 509–510.

⁷⁴ Zíbrt (pozn. 67), s. 320.

⁷⁵ Klusáček (pozn. 72), s. 130.

⁷⁶ Šárka Koukalová, Jevany, in: Rostislav Švácha (ed.), *Slavné vily Středočeského kraje*, Praha 2010, s. 40–42.

⁷⁷ Státní okresní archiv Mělník, fond Svatopluk Čech, 1895–1927.

podpěrných dřevěných sloupků, protože uvažoval o vyzdění pod roubenkou. Postavení roubené světničky svěřil místnímu tesaři. Spisovatel si ale své vysněné sídlo v Obřívě s výhledem na horu Říp dlouho neužíval. Kvůli nepříliš dobrému zdraví byl nucen je opustit a roku 1903 natrvalo přesídlil zpět do Prahy.

Dobře dochovaná roubená světnička, původně součást Jaroměřské chalupy, přenesená z Národopisné výstavy československé a spjatá s významnou kulturní osobností, byla v roce 1991 ministerstvem kultury zapsána do Ústředního seznamu kulturních památek.⁷⁸ Po povodni v roce 2002 byla zrekonstruována a v blízké budoucnosti bude po obnově expozice sloužit jako památník Svatopluka Čecha.

Závěrem

Národopisně orientované výstavy, které předváděly univerzální obraz současného světa, nabízely laické veřejnosti nevšední podívanou a umělcům nové inspirační východisko. V duchu umocněné národní myšlenky se zde vyvíjela snaha dospět na základě analýzy lidového stavitelství k ekletickému, respektive syntetickému vyjádření nové architektury, které bylo právě v této době považováno za moderní. Podstatné je, že právě formy tradiční lidové architektury poukazovaly na možné stabilní a nadčasové hodnoty, což dosvědčuje její používání v moderní architektuře prakticky v průběhu celého 20. století.

Oblibu lidového stavění dokládá i osud některých pavilonů především z výstavní dědiny, které byly před zkázou zachráněny z individuální iniciativy vlastenců a pravděpodobně i z vlasteneckých pohnutek. Vystává zde přitom řada otázek: Proč si tyto vlastenci pavilony pořizovali, když se jednalo pouze o dočasné výstavní exponáty? Proč je vkomponovávali do svých nově postavených obytných domů, které měly zůstat trvale na daném místě? Proč si raději nepostavili novostavbu vily s prvky lidové architektury?

Pokud bychom shrnuli všechny výše uvedené poznatky, vzhledem ke špatnému stavu pavilonů v Královské oboře byly ve všech výše zmíněných případech použity jen jejich části a ty pak byly vesměs přeneseny do vesnického prostředí (Černošice, Senohraby, Ondřejov, Obřívě). Části pavilonů byly přestavěny ve vilové nebo obytné stavby nebo umístěny do blízkosti sídla (Ondřejov). V Senohrabech a Černošicích stávaly v exponovaných místech, při hlavních komunikačních tazích. Přenesení a stavebně upravený pavilon z národopisné výstavy, situovaný v sousedství vily s bohatou výzdobou v české novorenesanci v Černošicích při cestě na Karlštejn, jako by přímo demonstroval vlasteneckou sounáležitost. Venkovský domek

Svatopluka Čecha, byť stojící v ústraní, zase manifestoval názor, který spisovatel po zhlédnutí Národopisné výstavy československé také uveřejnil v časopise *Květy*, že vlastencům doporučuje, aby si dali vystavět zahradní domy nebo vily v českém slohu, které budou lépe ladit s naší krajinou než tehdy módní vily v alpském nebo švýcarském stylu.⁷⁹ O přesunutém pavilonu Josefa Jana Friče víme, že stával v areálu hvězdárny určené pro veřejnost. Neznáme ale přesné umístění. Frič od počátku svých snah v Ondřejově přemýšlel o předání celého areálu českému národu.

Pavilony z celonárodních výstav si tedy pořizovali významní vlastenci (J. J. Frič, S. Čech) a úspěšní podnikatelé (A. Šimek) nebo dobře situovaní lidé, o kterých zatím nemáme detailnější údaje (Josef Hřebík, městský zvěrolékař ze Žižkova). O jejich motivaci k pořízení pavilonů zatím nebyly zjištěny žádné zmínky, ale zřejmě tím demonstrovali svůj vysněný ideál života na venkově. Z uvedeného výčtu je zřejmé, že přenesení a druhotné využití výstavních pavilonů ve vilové architektuře nebylo ojedinělé, nopak je lze chápat jako módní trend.

Z citovaného vzorku staveb se i přes torzovitost přenesených konstrukcí podařilo kromě stavebního základu vily čp. 72 v katastru Hrušice dohledat většinu pavilonů a určit jejich autorství. Z architektů pavilonů zaujímá pozornost především Jan Vejrych, ve své době velmi známý pražský architekt a stavitel, který se podílel jakožto člen užšího stavebního výboru na návrzích několika pavilonů pro Všeobecnou jubilejní zemskou výstavu i Národopisnou výstavu československou. Poukázali jsme na jeho velké znalosti lidových staveb z Pojizeří, na základě kterých navrhoval nejen pavilon na národopisné výstavě, ale také vilu stavěnou v Černošicích v době konání jubilejní výstavy. Zatímco pavilon je stavbou, kde Jan Vejrych použil formu lidové architektury z Pojizeří (ovšem s vlastní invencí), černošická vila je již zcela tvůrčí architektonickou interpretací s prvky lidové architektury.

Přeneseny byly jak pavilony vcelku věrně kopírující lidové stavby (především z výstavní dědiny), tak pavilon, prokazující větší tvořivost autorů. František Schlaffer, stavitel, který ohledával poškozené pavilony v roce 1901, prohlásil, že pokud by se pavilony přenášely na jiná místa, měli by stavební úpravy provádět architekti nebo stavitelé, kteří rozumějí lidové architektuře. V opačném případě by pak stavby „nesloužily ke cti autorům“. Varoval také před stavbami se slohovými nepřesnostmi, které si ce měly význam pro výstavu, ale v nové lokalitě by se na ně mohlo nevhodně poukazovat.⁸⁰ Vzhledem k tomu, že nakonec byly přenášeny

pouze části staveb, které se následně staly doplňkem nově budovaných objektů, ukázaly se tyto obavy jako bezpředmětné. Adaptací přenesených částí pavilonů se nakonec zhostili místní stavitelé a tesaři, kteří ve sladění dřevěné konstrukce s architektonicky nenáročnou novou stavbou celkem obstáli (viz roubenou světničku v Obřívě).

Vily s konstrukcemi výstavních pavilonů v Senohrabech a Černošicích, v průběhu svého vývoje vícekrát přestavované, mají především kulturněhistorickou hodnotu a upomínají na specifický jev v české společnosti na přelomu 19. a 20. století. Dva z pavilonů (Obřívě a Jevany) však mají i nepochybnou uměleckou kvalitu.

Kromě částí pavilonů byly do vilových lokalit v blízkosti Prahy a do nově postavených vil přenášeny také nábytkové soubory v lidovém stylu. Na základě jejich výtvarného pojetí je možné předpokládat určitou spojitost s Národopisnou výstavou československou. Jednotlivé nábytkové kusy mohly být vytvořeny na základě návrhu pro národopisnou výstavu a posléze se mohly stát prototypem, nebo alespoň inspirací pro sériovou výrobu. U všech tří souborů lze pozorovat shodné výtvarné i konstrukční prvky, které v celkovém vyznění působí svou jednoduchostí a malebností. Pro své užité kvality je většina uvedeného mobiliáře stále používána.

Nově objevené části výstavních pavilonů a mobiliáře doplňují současný stav poznání fenoménu výstav 90. let 19. století o řadu nových reálií. Přesto teprve další bádání k tomuto tématu může přinést ještě podrobnější a zpřesňující poznatky.

Ráda bych věnovala poděkování Pavlu Burešovi, Jaroslavu Horáčkovi, Martině Karáskové, Patriku Líbalovi, Pavlu Muchkovi, Janě Svaškové a rodině Tomkových.

■ Poznámky

78 Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, kartotéka nemovitých kulturních památek, Obřívě, dům čp. 83, rejstř. č. 19795/2-3825.

79 STŘECHA, Aleš. *Města a obce středních Čech* (připravená publikace). Dostupný z WWW: <http://www.obristvi.cz/chaloupka.htm>, vyhledáno 18. 12. 2015.

80 AAV, fond Národopisná společnost československá (1893–1960), karton 16, dopis z 16. 10. 1901.